

Průmyslové krajiny jako součást kulturního dědictví

Věra KUČOVÁ

ANOTACE: *Naše industriální dědictví a jím kdysi definované rozsáhlé průmyslové krajiny, pro identitu regionů zcela ikonické, doslova mizí před očima. Živelné podnikání a bezradnost s privatizovanými areály, jež jsme mohli sledovat od 90. let 20. století, urychlily zkázu významných celků, z nichž mnohé byly již v době vlastnických změn fyzicky zanedbané a opuštěné, jiné však ještě nedávno funkční. Desítky výrobních celků určujících kdysi obraz míst se právě v současnosti nacházejí za limitem možné záchrany nebo jsou předmětem organizované likvidace. Článek přináší souhrn argumentů a referenčních odkazů pro posílení zájmu o dědictví průmyslu v krajině.*

Různorodost krajiny českých zemí jak z hlediska morfologického, přírodního, geologického, tak i kulturně-historického je obecně známou skutečností. Krajinné hodnoty by měly být respektovány a chráněny podle řady deklaratorních, ale i právních dokumentů, včetně mezinárodně přijatých norem, zejména Evropské úmluvy o krajině.¹

Rozvaha o rychle se měnícím obraze prostředí, a tedy i krajiny s doklady průmyslového využívání v kontextu obecných požadavků Evropské úmluvy o krajině byla na stránkách našeho časopisu již v jiném kontextu připomínána.² Pro maximální plasticitu obrazu průmyslové krajiny je přitom k dispozici – na rozdíl od hmotného dědictví starších období – množství souvisejících dokumentů, podnikových archiválií, fotografií v oficiálních institucích, ale i osobních sbírkách a fototékách. Při výčtu pramenů nelze zapomínat na velký potenciál paměti zaměstnanců průmyslových provozů a zcela nezastupitelnou znalost pracovních postupů a účelu zdánlivě marginálních součástí dochovaných objektů nebo nástrojů a technologií.

Musí být průmyslové dědictví v krajině krásné?

S postupujícím poznáním rozmanitosti typů kulturní krajiny našich zemí a zejména s odkazem na celostní chápání nejrůznějších složek krajiny je zcela případné připomínat závazek plynoucí právě z Evropské úmluvy o krajině, která své signatáře nabádá a zavazuje k zájmu o území celého státu.³

Je pravda, že při identifikaci a ochraně průmyslového dědictví zaznívá pojem *krajina* nespravedlivě vzácně. Naše průmyslové krajiny nebo alespoň *stopy průmyslu v krajině* přesto můžeme ve velmi různorodém tematickém záběru nalézat. Industriální dědictví spoluvytváří obraz a doklad určité průmyslové krajiny v celém typologickém spektru, tedy nejen vlastními výrobními areály, ale i návaznou infrastrukturou, kterou tvoří dopravní trasy, sklady, obytné celky pro pracující daného průmyslu apod.⁴

1

Celostní pohled na krajinu státu ale neznamená popřít dosavadní výběrový přístup oborů památkové péče a ochrany přírody a krajiny k právní ochraně nejceněnějších krajinných celků, ať již s dominujícími hodnotami přírodními (národní

Obr. 1. *Krajina výrobních areálů v Kladně v okolí Vojtěšské huti koncem druhé poloviny 19. století. Foto: Fotosbírka NPLÚ, GnŘ.*

ského půdního fondu a další. Nemáme bohužel jednotný zákon ve prospěch kvalit krajiny, jak by implementace Evropské úmluvy o krajině zaslouhovala.

2 Věra Kučová, Památky techniky a průmyslového dědictví jako kulturně-historicky cenná území a součásti historické kulturní krajiny v mezinárodním kontextu, *Zprávy památkové péče* LXXIII, 2013, s. 187–198.

3 Tento závazek obsahuje jak preambule Evropské úmluvy o krajině, nastolující dané téma „uznávající, že krajina je všude důležitou součástí kvality života lidí: v městských oblastech a na venkově, v narušených oblastech stejně jako v oblastech vysoce kvalitních, v oblastech pozoruhodných i běžných“, tak její Článek 6, část C, který mj. uvádí: „Za aktivní účasti zainteresovaných stran (...) a za účelem zlepšení úrovně znalosti svých krajin se každá Strana zavazuje (...) vymezit své vlastní typy krajiny na celém svém území.“

4 Základní typologií průmyslových krajin v České republice s konkrétními příklady se zabývá předchozí příspěvek Karla Kuči a Věry Kučové v tomto čísle ZPP.

■ Poznámky

1 Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v § 12 obecně hovoří o krajinném rázu a nijak nepředjímá jeho povahu, zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu, v § 18 odst. 4 jasně uvádí, že je potřebné ve veřejném zájmu chránit a rozvíjet ... *přírodní, kulturní a civilizační hodnoty území, včetně urbanistického, architektonického a archeologického dědictví*. Zároveň tento zákon *chrání krajinu jako podstatnou složku prostředí života obyvatel a základ jejich totožnosti*. Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, v § 6 uvádí: *Území sídelního útvaru nebo jeho části s menším podílem kulturních památek, historické prostředí nebo část krajinného celku, které vykazují významné kulturní hodnoty, může Ministerstvo kultury po projednání s krajským úřadem prohlásit za památkovou zónu a určit podmínky její ochrany*. Nakládání s příslušnými částmi krajiny však logicky řeší i zákony o lesích, vodní, o rybářství, o ochraně zemědě-

2

3

Obr. 2. Odda, Hordaland (Norsko), členité údolní krajinně dominuje areál bývalých sléváren a továrny na výrobu kyanamidu, jehož účinnost podmiňovala velká vodní elektrárna v severněji ležící obci Tyssedal. Foto: Tomáš Hlaváček, 2011.

Obr. 3. Odda, Hordaland (Norsko), krajina bývalých sléváren a továrny na výrobu kyanamidu. Foto: Tomáš Hlaváček, 2011.

parky), kulturními (památkové rezervace a památkové zóny) nebo hodnotami kombinovanými (chráněné krajinné oblasti, přírodní parky). Zvýšená ochrana a důsledná péče o nejcennější území je legitimní formou uchování referenčních cenných území, jež jsou modelem a žádoucí inspirací pro území typově méně vyhraněná a hodnotově indiferentní.

Pokud zobecníme zkušenosti s ochranou specifických krajín s kulturními nebo přírodními charakteristikami, je nezbytné přiznat, že se památková péče při definování hodnot (nejen) v České republice primárně řídila „citlivostí pro krásno“. Při hledání svých typických kulturních krajín setrvává zatím památková péče v určitém zjetí romantického náhledu na estetiku zkoumaných jevů. Jako významné a cenné krajiny jsou tak obecně uznávány ty, v jejichž obrazu se doklady průmyslové výroby neuplatňují. Důraz na ochranu vizuálních vztahů urbánních celků, vesnic a významných staveb slohové architektury a jejich areálů v krajině, jedinečný fenomén české barokní krajiny s krajinnými dominantami vynikajících staveb, množstvím komponovaných areálů s drobnou architekturou v krajinných konceptech, to vše postavilo průmyslové vrstvy v krajině spíše do role nevítaného a nechtěného dědictví. Při zvažování, které krajiny jsou hodny pozornosti a nějaké formy právní ochrany, je názor převážně determinován měřítkem člověka, jenž v krajině po staletí pracoval a kromě své manuální práce využíval maximálně energii taž-

ných zvířat a energii vodní či větrnou, jež se v obraze krajiny (s výjimkou některých vodních děl) výrazně neuplatňovaly.

Vliv industriální revoluce na krajinu a dochované průmyslové dědictví v širším kontextu společenského vývoje zkoumají odborná pracoviště v České republice poměrně izolovaně. Jednou z příležitostí k zamyšlení nad proměnami českých zemí v souvislosti s průmyslovým rozvojem byla publikace vydaná ke stému výročí založení Národního technického muzea v Praze.⁵ Kniha je nadčasovou výzvou k hlubšímu studiu fotografické sbírky Archivu dějin techniky a průmyslu muzea. Kromě pečlivě vybraných profesionálních fotografií publikace obsahuje i svěží esej Jana Hozáka, která se nad industrializací historických českých zemí zamýšlí právě v kontextu jejich zachycení v podobě, kterou již v současnosti nemají.⁶

Komplexní studium vzniku a vývoje industriální společnosti a kultury v Čechách včetně působení na obraz krajiny je dlouhodobě rozvíjeno na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Jeden z výstupů grantového víceoborového projektu *Vývoj krajiny Čech v preindustriálním a industriálním období. Změna, nebo kontinuita?*, vedeného prof. PhDr. Václavem Matouškem, CSc., přináší až provokativní teze o obrazu české krajiny.⁷ Aniž jakkoli kriticky konkretizuje povahu památkových území u nás a předmět jejich ochrany, autor upozorňuje, že z kulturní krajiny jsou často vytrhávány pouze idylické harmonické části, jež žádné stopy industrie neobsahují, přestože české země byly průmyslovou revolucí výrazně ovlivněny. Osobnost autora, archeologa, předurčila i obsah jedné z inspirativních subkapitol, ve které poukazuje na určité zpoždění památkové praxe u nás například za Velkou Británií právě v oboru industriální archeologie.⁸ Británie je zemí, kde lze jasně konkretizovat hlavní milníky průmyslové revoluce a kde došlo v průběhu relativně krátké doby k množství zcela zásadních

objevů pro přechod od ruční ke strojní výrobě. Je proto logické, že obor industriální archeologie zde byl formován od druhé poloviny 50. let 20. století a základní literatura tohoto tématu se také váže k Británii. Ačkoliv Matouškova kniha naznačuje paralelu s teprve nedávným zájmem o archeologii středověku nebo raného novověku a upozorňuje, že archeologie u nás „končí na úrovni 17., nejvýše 18. století“, vyjadřuje naději, že „naše akademické prostředí od industriální archeologie dělí (...) jen posvátný krok“.⁹ Bez laciné kritiky takového přístupu je tedy nutno konstatovat, že dokumentační činnost se v průběhu 20. století, až na výjimky, nespravedlivě zaměřila nejvíce na takové části sídel a krajiny, kde průmyslové areály a obecně větší celky výroby „nerušily“.

Průmyslová krajina jako předmět výzkumu a zájmu památkové péče

Přestože přední odborníci na daný segment kulturního dědictví jsou dlouhodobě velmi aktivní, Česká republika jako celek se bohužel v oblasti průmyslového dědictví stále hledá. Je až s podivem, že nemnoha zainteresovaným odborníkům ještě nedošla energie a dělají maximum pro to, aby na význam těchto areálů upozornili. Bohatá produkce *Výzkumného centra průmyslového dědictví* při *Fakultě architektury ČVUT* (VCPD) je toho dokladem. Toto centrum bylo v letech 2011–2014 řešitelem výzkumného projektu *Industriální topografie České repub-*

■ Poznámky

5 Jan Hozák – Pavel Scheuffler, *Tvář průmyslové doby – svědectví fotografie*, Praha 2007.

6 Ibidem.

7 Václav Matoušek, *Čechy krásné, Čechy mé. Vývoj krajiny Čech v době industriální*, Praha 2010.

8 Ibidem, kapitola *Last but not least aneb hrst inspirací z Anglie*, s. 18–24.

9 Ibidem.

4

5

Obr. 4. Norrköping (Östergötland, Švédsko), velké části výrobních areálů vytvářejí nezaměnitelné celky v krajině měst. Areál bývalých textilk a papíren využívajících sílu řeky Motala. „Švédský Manchester“ prodělal velkorysou konverzi na centrum vzdělávání, kampus a Muzeum práce (Arbetets Museum). Foto: Karel Kuča, 2014.

Obr. 5. Petřkovice (Hlučín). Důl Anselm je jedním z nejlépe dochovaných důlních areálů Ostravsko-karvinského revíru a slouží jako Hornické muzeum. Foto: Karel Kuča, 2014.

liky v programu NAKI (národní a kulturní identity) Ministerstva kultury ČR.¹⁰ I přes enormní ztráty v objemu industriálního dědictví má díky výsledkům projektu Česká republika aktuálně k dispozici jedinečnou databázi spojenou s mapami v podobě projektu *Industriální topografie*.¹¹ Při prohlížení interaktivní mapy, která byla spolu s jednotlivými publikacemi podle krajů vytvořena, musíme nutně nabýt dojmu, že v terénu je dochováno nepřeberné množství stavebních památek a areálů. Detailním prostudováním výsledků projektu ale zjistíme, že řada záznamů informuje o stavbách zaniklých či nevratně zanikajících.

Navazující projekt týmu VCPD v programu NAKI s názvem *Industriální architektura. Památka průmyslového dědictví jako technicko-architektonické dílo a jako identita místa*¹² má kromě deskriptivních činností a prací k interpretaci průmyslových budov či jejich souborů, včetně sledování procesu jejich návrhu, původu či autorství, i závažné společenské cíle. Zabývá se industriálním dědictvím i v evropském kontextu a charakterizuje též potenciál průmyslových staveb pro zachování identity konkrétního místa při jeho dalším rozvoji. Nedávná odborná certifikovaná metodika projektu s názvem *Industriální topografie. Průmyslové dědictví a role akademické sféry* mapuje základní možnosti zapojení akademické sféry do procesu dokumentace, vyhodnocování, osvěty a záchran průmyslového dědictví.¹³ Může tak

přímo napomoci k získávání širší společenské podpory i pro téma industriálních krajín.

Národní památkový ústav, vycházející z dlouholeté tradice oboru, nachází k celostnímu pohledu na krajinné souvislosti památek výroby, techniky a industriálních souborů cestu relativně pomalu, a to i přes pozitivní výsledky jednotlivců a publikační výsledky akcelerované v posledních letech vědecko-výzkumnou činností. Velkým pokrokem bylo definování specializace pro technické a industriální dědictví na všech odborných pracovištích instituce a vytvoření Metodického centra při územním odborném pracovišti v Ostravě, které navazuje na dlouhodobou aktivní širší působnost tohoto pracoviště s mnoha výstavními i publikačními výstupy.¹⁴

Památková péče – nejen v České republice – obecně stojí u tématu průmyslových krajín možná před mnohem těžším úkolem, než jsou například aktuálně řešené otázky dědictví druhé poloviny 20. století u solitérních staveb nebo celků sídlišť, nesoucích stigmata doby vzniku. Téma průmyslové krajiny či stop průmyslu v krajině totiž přináší pro památkovou péči velmi složité dilema, kladoucí nároky nejen na kapacitní možnosti, ale i dostatek metodicky jasných sdělení: Máme morální právo věnovat energii a finanční pomoc průmyslovým krajinám a mladším vrstvám architektury, tedy typům dědictví, které širší veřejnost ještě nevnímá jako hodnoty, v době, kdy není detailně znám a důsledně chráněn kvalitní architektonický fond „klasické slohové architektury“ 19. století nebo odbornou veřejností ceněné urbanistické celky první poloviny 20. století?

Řešení takových výzev jdou daleko nad rámec působnosti, odpovědnosti a rozpočtových možností resortu ministerstva kultury.

Ačkoliv mezi profesními památkáři a širší sympatizující veřejností stále převažuje zájem o umělecko-historické, případně urbanistické segmenty hmotného dědictví, v posledním zhruba čtvrtstoletí se velmi rozšířila expertní

základna i pro dědictví průmyslové a byly publikovány materiály vysoké odborné úrovně. Obecných doktrinárních metodických textů ale přitom není mnoho a převažují zejména popisné odborné materiály a případové studie.

Mezinárodní spolupráce jako zdroj inspirace

Inspirací pro další práci Národního památkového ústavu a dalších podporovatelů industriálního dědictví v České republice může být nedávná zkušenost z projektu spolupráce s norským Ředitelstvím památkové péče (*Riksantikvaaren*) v letech 2014–2016. V jejím průběhu si zapojení odborní pracovníci mohli potvrdit, že právě celostní poznání výrobních procesů a všech souvisejících objektů a technologií dává ochranně smysl. Související terénní prohlídky vybraných areálů v obou zemích prokázaly význam sledování krajinné podmíněnosti různých procesů jak z hlediska surovinové základny, tak z hlediska možností jejich energetického zajištění a v neposlední řadě dopravních podmínek pro suroviny, produkty i nezbytné pracovní kapacity.

■ Poznámky

10 Projekt včetně výsledků je podrobně popsán na internetové stránce centra http://vcpd.cvut.cz/wp-content/uploads/2015/06/zaverecna_zprava_vcpd_naki11-14.pdf, vyhledáno 2. 10. 2017.

11 Viz <http://www.industrialnitopografie.cz/>, vyhledáno 2. 10. 2017.

12 Viz <http://vcpd.cvut.cz/industriální-architektura-pamatka-prumysloveho-dedictvi-jako-technicko-architektonicke-dilo-a-jako-identita-mista/>, vyhledáno 2. 10. 2017.

13 Petr Vorlík, *Industriální topografie. Průmyslové dědictví a role akademické sféry. Certifikovaná metodika MK ČR*, Praha 2015. Metodika je on-line dostupná na <http://vcpd.cvut.cz/industriální-topografie-prumyslove-dedictvi-a-role-akademie-sfery/>, vyhledáno 2. 10. 2017.

14 Na některé recentní publikace z kolektivu uvedeného Metodického centra NPÚ odkazuje článek citovaný v pozn. č. 4.

6

7

Obr. 6. Berg sleusse (Östergötland, Švédsko, severně od města Linköping), Längs Göta kanal je součástí vodní cesty mezi Baltským mořem a jezerem Vättern. Představuje významné vodní liniové dílo pro transport zboží, hmot i osob, odvážně překonávající terén zvlněné krajiny mezi jezery Roxen a Boren. V současnosti je velkou turistickou atrakcí. Na snímku je soustava zdymadel nad ústím kanálu do jezera Roxen. Foto: Věra Kučová, 2014.

Obr. 7. Teichmühle (obec Müdisdorf, okres Mittelsachsen, Sasko, SRN), jižní okraj vesnice lemuje velký rybník Unterer Grosshartmannsdorfer Teich, založený již v 16. století, který je významnou součástí sofistikovaného vodního systému souvisejícího s hornickou činností jižně od Freibergu. Téměř 500 metrů dlouhá hráz je doplněna zděnou korunou, jež velkým obloukem vystupuje nad terén. Foto: Karel Kuča, 2016.

V tomto časopise zatím nebyl projekt spolupráce kromě části věnované odbornému workshopu určenému posouzení úprav Dolní oblasti Vítkovic¹⁵ blíže komentován, ačkoliv přinesl zajímavé trvalé výstupy. Jedním z nich je dvojjazyčná putovní výstava představující význam průmyslového a technického dědictví v obou zemích s konkrétními příklady. Dalším cenným výsledkem je dvojjazyčná publikace,¹⁶ která obsahuje jak obecné informace o památkové praxi v obou zemích, tak shrnutí metodických postupů, příklady dobré praxe, ale i otevřená sdělení, co se nedaří a z jakých důvodů. Vybrané studie v publikaci ukazují určitý náskok Norska v celostním a krajinném pojetí tamních chráněných areálů, a proto se zde více zastavme. Za velmi inspirativní je nutno označit informaci o procesu, kterým norská vláda nastoupila od roku 1991 cestu společensky konsensuální záchranou vybraných celků technického a průmyslového dědictví.¹⁷ Ministerstvo životního prostředí (resort, pod který v Norsku památková péče patří) tehdy podnítilo vznik poradní skupiny složené z představitelů Norské konfederace odborových svazů, Konfederace

norského průmyslu, Norské muzejní aliance, Norské umělecké rady a Ředitelství kulturního dědictví s cílem vybrat objekty a areály k přednostní ochraně a přípravě plánu péče, včetně financování a údržby. Zároveň byl vydán dokument, který tento záměr politicky zaštitil. V dalších letech probíhal výběr, jehož cílem bylo zachování nejvýznamnějších příkladů specifických odvětví, která významným způsobem přispěla k industrializaci Norska (například velký lihovar, továrna na zpracování sledů, parní pila a továrna na zpracování dřeva, textilní továrna, pletárna, doly, železniční systém, systém kanálů, přístaviště a další). Publikace dále zahrnuje články s příklady opravených areálů, dokládající právě význam poznání krajinného kontextu ceněných areálů a přírodních podmínek morfologické i surovinové. Za všechny uvedme obrovský komplex továrny na výrobu kyanamidu v obci Odda v kombinaci s elektrárnou Tysso I ve městě Tyssedal¹⁸ nebo elektráren Saheim a Vemork v Rjukanu, velkého komplexu, jenž měl podpořit výrobu umělých hnojiv.¹⁹

Jiné poznávací partnerské projekty zaměřené na industriální témata nebyly zatím na půdě NPÚ realizovány. Významné zkušenosti však získáváme v již více let probíhajícím projektu sasko-české nominace *Hornické krajiny Krušnohoří* na Seznam světového dědictví, o němž bylo nejednou referováno.²⁰ Několik let je dané území také předmětem projektu *Archeomontan*. Odborná veřejnost je samozřejmě účastna na tematicky vyhraněných mezinárodních konferencích, při individuálních studijních cestách a dalších aktivitách.

Poznatky ze zahraničí pochopitelně nelze mechanicky přenést do podmínek České republiky, kde bylo a dosud je průmyslových areálů řádově mnohem více než například ve zmíněném Norsku. Je ale potřebné na dobré příklady poukazovat, zdůrazňovat význam spolupráce více resortů a subjektů, inspirovat se důrazem norských partnerů na národní specifika a zejména

územní celistvost celků vytípaných ke zvýšené společenské péči. Pro širší společenský konsensus k nakládání s dědictvím průmyslu v krajině je pak nezbytné znát i zahraniční expertní a metodické materiály. Pokusme se proto o určité shrnutí situace, ve které se téma průmyslových krajín nachází, v mezinárodním kontextu.

Teoretická východiska zkoumání a ochrany průmyslových krajín v mezinárodním kontextu

Již před více než čtvrtstoletím formuloval velmi inspirativní teze v úvodním obsáhlém referátu na Mezinárodním kongresu k péči o průmyslové dědictví v Bruselu (1990) belgický expert

■ Poznámky

15 Miloš Matěj – Ulf Ingemar Gustafsson, Ohlédnutí za workshopem k Dolní oblasti Vítkovice, *Zprávy památkové péče* LXXVI, 2016, s. 344–346.

16 Miloš Matěj – Michaela Ryšková – Ulf Ingemar Gustafsson: *Technical Monuments in Norway and the Czech Republic / Technické památky v Norsku a České republice*, Ostrava 2016.

17 Ulf Ingemar Gustafsson, *Ochrana technického a průmyslového dědictví v Norsku – historie a současný stav*, in: Matěj – Ryšková – Gustafsson (pozn. 16).

18 Trond Taugbol, *Odda Smelteverk / Průmyslový komplex Odda Smelteverk*, in: Matěj – Ryšková – Gustafsson (pozn. 16), s. 106–117.

19 Idem, *Vemork and Saheim Hydroelectric Power Plants, Rjukan / Vodní elektrárny Vemork a Saheim v Rjukanu*, in: Matěj – Ryšková – Gustafsson (pozn. 16), s. 118–123.

20 Vladislava Valchářová, *Montanregion Erzgebirge / Hornický region Krušnohoří, projekt světového kulturního dědictví UNESCO*, *Zprávy památkové péče* LXIV, 2004, s. 361–362. – Olga Bukovičová – Jitka Vlčková, Českosaský projekt Středoevropská kulturní krajina Montanregion Krušnohoří/Erzgebirge – cesta ke světovému dědictví UNESCO, *Zprávy památkové péče* LXXII, 2012, s. 56–59.

8a

8b

Obr. 8. Freiberg (okres Mittelsachsen, Sasko, SRN), jedno z center hornické krajiny Krušnohoří, zajímavé i těžebními a výrobními objekty, které se spolu s odvaly významně uplatňují v krajině. 8a – areál dolu Alte Elisabeth; 8b – novodobý důl severně od města, nyní součást Bergakademie Freiberg. Foto: Karel Kuča, 2016.

na průmyslové dědictví Guido Vanderhulst,²¹ který poukázal na významné proměny krajiny, jež jsou důsledkem průmyslové výroby. V referátu vytyčil tři hlavní faktory, které krajinu proměňovaly a které jsou i v současnosti základem typologického členění pro industriální dědictví obecně: zaprvé těžba, zadruhé doprava těžených a finálních výrobků a zatřetí využívání a zpracování nerostných materiálů s využíváním energie. Vanderhulst zároveň poukázal na přímý vztah konkrétní využívané energie a rozsahu krajině proměny a upozornil již tehdy také na výrazný podíl velmi negativních záležitostí, znečištění a odpadů, které jsou kromě morfologických změn pro krajinu velkým břemenem.

Pro téma tohoto článku je z Vanderhulstova příspěvku nezanedbatelná krátká pasáž nazvaná *kulturní identita*, obsahující výstižný názor na význam průmyslu a průmyslových krajín pro lokální identitu a mezigenerační vazby: „Průmyslová stavba nebo průmyslová krajina představují kulturní fenomén sloužící identifikaci dokonce ještě v době, když jsou užívány, a již tehdy jsou do jisté míry dědictvím, které vytváří vazbu, komunikaci mezi generacemi, jež má původ v pracovním prostředí. Je také někdy jediným tématem rozhovoru mezi starším člověkem a dítětem.“²²

Logicky řazenou stručnou historii a základní typologii průmyslových krajín přinesla pro toto téma zásadní publikace z konce 90. let 20. století od Marilyn Palmerové a Petera Neaversona nazvaná *Industriální archeologie*.²³ Autoři v knize například srozumitelně formulují základní

etapizaci formování průmyslových krajín ve vztahu ke geografickým podmínkám a způsobu pohonu a upozorňují, že dosavadní výzkum se soustřeďoval na jednotlivá místa nebo vlastní dopravní doklady a ignoroval nadstavbu krajiny s jejími vzájemně provázanými rysy.

Proměny krajiny spojené s výrobou a velkými industriálními provozy nelze redukovat jen na období tzv. průmyslové revoluce, ba naopak. Právě vzestup dopravních možností a rozvoj energetických technologií mnohonásobně převyšující schopnosti tradičních přírodních zdrojů staletí minulých umožnil kdysi nepředstavitelné přesuny hmot a změn reliéfu, ať již z jakýchkoli důvodů. V předmluvě k publikaci *Industriální archeologie 20. století* uvádí doyen ochrany industriálního dědictví, Sir Neil Cossons, kromě jiného: „změny v krajině 20. století (...) nebyly méně dramatické než v době začínající industrializace. Nová průmyslová odvětví a urbánní diaspora, příchod motorových vozidel a dieselových nákladních aut, letecké dopravy a leteckého průmyslu, nové stavební technologie založené na železobetonu a prefabrikaci, benzínové stanice, kino a obchodní centra za městy, to vše změnilo nevratně ‚tvář národa‘.“²⁴ Cossons zároveň připomíná, že regenerace takzvaných oblastí brownfieldů, zejména v centrálních částech Midlands a průmyslového severu, se od 90. let 20. století postupně stala národní prioritou. Cílem podporovaných aktivit byla konverze velkých území tak, „aby opět mohla být místa, kde lidé budou žít a pracovat v budoucnosti“.²⁵ Klíčovou součástí tohoto procesu se stal princip *regenerace prostřednictvím dědictví* (Regeneration Through Heritage). Je založen na zdůrazňování společenské a identity tvořící role průmyslového dědictví a na „uvědomění si toho, že mnohé ze staveb, jež před stoletím a více konstituovaly urbánní a industriální bytí, nyní samy o sobě nabízejí klíč k oživení a údržbě společenského základu komunit – ne tedy pouze příležitost k jejich no-

vému využití“.²⁶ Na rozdíl od expanze obytných satelitů do volné krajiny se v daném procesu počítá s výhodami života ve městech.

Pojem regenerace prostřednictvím dědictví je výzvou k zamyšlení nejen v relativně úzkém kruhu našich čtenářů. Ochrana či konverze průmyslového (ale i agrárního výrobního) dědictví v krajině je velkým tématem, které sice přesahuje realizační kompetence resortu ministerstva kultury, nelze však uhýbat před odpovědností za odborné definování hodnot a významu průmyslových krajín a za alespoň rámcovou koncepci či doporučení pro takové celospolečenské úsilí.

Hlavními referenčními oblastmi pro uvědomění si významu průmyslových krajín jsou zcela logicky průmyslové oblasti Velké Británie nebo Nizozemska a jiných zemí s průmyslovou historií. Mnohé úspěšné výsledky mohou být inspirací právě pro prostředí českých zemí, zejména ve spojení se znalostí teoretických a metodických materiálů, na nichž vyspělé země svou praxi staví.

■ Poznámky

²¹ Guido Vanderhulst (ed.), *Man And Landscape / Industrie, Homme Et Paysage: 7th International Congress For The Conservation Of The Industrial Heritage, Brussels, 3 – 8 September 1990, Bruxelles 1992*. Překlad z anglického originálu Věra Kučová (platí i ve všech dalších případech níže).

²² Ibidem.

²³ Marilyn Palmer – Peter Neaverson, *Industrial Archaeology. Principles and Practice*, London – New York 1998. Publikace je z hlediska průmyslových krajín podrobněji komentována v článku uvedeném v pozn. č. 4.

²⁴ Neil Cossons, Foreword, in: Michael Stratton – Barrie Trinder, *Twentieth Century Industrial Archaeology*, London 2000.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

9

10

Obr. 9. Finsterwalde (okres Elbe-Elster, Braniborsko, SRN), návštěvnický zpřístupněný povrchové rypadlo F60, nejvyšší v Evropě, právem nazývané „Ležící Eiffelova věž“, součást edukativní trasy „Průmyslová kultura Lužice“. Foto: Eva Dvořáková, 2010.

Obr. 10. Ronlad u Thyborøn (obec Lemvig) ve středním Jutsku (Dánsko), velký výrobní areál vyplňuje celou plochu výběžku dlouhé kory oddělující Severní moře od Limfjordu. Foto: Karel Kuča, 2016.

K definici průmyslové krajiny

Definice průmyslové (kulturní) krajiny není v českojazyčných publikacích zakotvena,²⁷ pramenem jsou pro nás tedy zahraniční materiály. I v nich jsou však definice velmi různorodé. Marilyn Palmerová ve výše zmíněné publikaci uvádí, že „v téměř každé krajině lze nalézt výrobní prvky, ale průmyslová krajina je ta, v níž se výroba stala dominantním faktorem jejího utváření“.²⁸ Velmi podrobně pak průmyslové krajiny jako „viditelné doklady procesů výroby jak v prostoru, tak v čase“ věcně analyzuje z hlediska funkce, základní typologie a v topografickém i kulturním kontextu.

Další definice oscilují od zcela jednoduchého sdělení („Průmyslová krajina je druh kulturní krajiny, která může být jednoduše definována jako krajina modifikovaná působením lidské činnosti. V případě průmyslových krajín je dominantním kulturním procesem takový, který je obecně nazývaný „průmyslem“.“)²⁹ přes čtyři typy procesů, jež krajinu proměňovaly, až k téměř poetickým či patetickým obrazům, jako je například zamyšlení, v němž na obsahovou šíři vnímání industriálního dědictví upozorňuje ve své nedávné práci Sir Neil Cossons: „Průmyslová krajina je nepochopeným dědictvím: v nejhorším případě je rezavějícím pásem okolo města, nebezpečnou a jedovatou divočinou; v nejlepší případě vynikajícím historickým zdrojem, který může být znovu využit, aby oživoval komunity, nabízel skutečné bo-

hatství a příležitost, upevňoval kulturní identitu a vytvářel nové obchodní vyhlídky.“³⁰

Bez ohledu na početnost těchto základních definic je důležité sledovat společně sdílené teze o správném nakládání s konkrétními segmenty dědictví, tedy i průmyslovou krajinou. Obdobně jako celé generace památkářů citují dokumenty ICOMOS, tedy zejména Benátskou (1964), Florentskou (1985) nebo Washingtonskou chartu (1987), je pro význam industriálního dědictví základem mezinárodní dokument zformulovaný v roce 2003 kolektivem odborníků na průmyslové dědictví, sdružených v mezinárodní expertní organizaci TICCIH (*The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage*).³¹ Je jím Charta průmyslového dědictví TICCIH, někdy podle místa konání akce nazývaná Charta z Nižního Tagilu.³² Zprávy památkové péče již – bez primárního důrazu na téma průmyslové krajiny – o jejím překladu do českého jazyka informovaly.³³ V kontextu tohoto článku jde ale o zásadní text, u kterého bude dobré zastavit se blíže. Již v rámci úvodní teze oddílu o právní ochraně můžeme v Chartě nalézt oporu i pro možnou ochranu průmyslové krajiny: „Průmyslové dědictví je třeba obecně chápat jako nedílnou součást kulturního dědictví. Právní ochrana průmyslového dědictví však musí zohlednit jeho zvláštní povahu. Měla by být schopna chránit výrobní celky se strojním vybavením, jejich podpovrchové části i nadzemní konstrukce, areály a soubory budov i průmyslovou krajinu. Území s průmyslovým odpadem by měla být posuzována jak z hlediska ekologického, tak pro svůj archeologický význam.“³⁴

I s vědomím specifických zátěží průmyslového dědictví bylo v Chartě upozorněno, že jde o dědictví zasluhující výběrově i mezinárodní ochranu: „Tato místa a stavby, které jsou rozpoznány jako důležité, mají být chráněny dostatečně silnými právními prostředky tak, aby bylo zajištěno zachování jejich hodnoty. Seznam

světového dědictví UNESCO by měl patřičně odrazet, jak obrovský dopad měla industrializace na lidskou kulturu.“³⁵

Charta z Nižního Tagilu uvádí spolu s dalšími důležitými pojmy i definici industriální archeologie, jež rovněž odkazuje k průmyslové krajině: „Industriální archeologie je mezioborové zkoumání veškerých dokladů hmotných i nehmotných, dokumentů, artefaktů, stratografií a struktur, lidských sídel a krajín, jež vznikly pro průmyslové procesy či jako jejich důsledek. Právě to umožňuje užití takových metod průzkumu, které jsou nejvhodnější pro porozumění průmyslové minulosti i přítomnosti.“³⁶

■ Poznámky

27 Tuto skutečnost potvrdila Ing. arch. Eva Dvořáková při opakovaných konzultacích v průběhu přípravy tohoto článku, za které jí patří velké poděkování.

28 Palmer – Neaverson (pozn. 24).

29 Iain Stuart, Identifying industrial landscapes, in: James Douet (ed.), *Industrial Heritage Re-tooled. The TICCIH Guide to Industrial heritage*, Lancaster 2013.

30 Neil Cossons, Why preserve the industrial heritage?, in: Douet (pozn. 29).

31 Roli a historii organizace obsahují webové stránky <http://ticcih.org/about/>, vyhledáno 2. 10. 2017.

32 Charta přijata na XII. mezinárodním kongresu TICCIH, Nižnij Tagil, 2003. V českém překladu publikována i jako samostatná brožura vydaná Výzkumným centrem průmyslového dědictví FA ČVUT: *Charta průmyslového dědictví TICCIH*, Praha 2013. Text je dostupný online na <http://vcpd.cvut.cz/wp-content/uploads/2013/04/charta-web.pdf>, vyhledáno 2. 10. 2017.

33 Ladislav Zikmund-Lender, Vyšel překlad Charty průmyslového dědictví TICCIH, *Zprávy památkové péče* LXXIII, 2013, s. 272.

34 Článek I oddílu Právní ochrana Charty, viz pozn. 32.

35 Článek VII oddílu Význam identifikace, soupisu a výzkumu Charty, viz pozn. 32.

36 Článek II oddílu Definice průmyslového dědictví Charty, viz pozn. 33.

11

12

Obr. 11. Hamburg (SRN), Speicherstadt – nezaměnitelná přístavní městská krajina při ústí Labe do Severního moře, v níž se na konci 19. století jižně od historického centra hanzovního města zformovala soustava skladů a drobných provozoven, symbol vnitrozemské i zámořské lodní dopravy. Foto: Věra Kučová, 2016.

Obr. 12. Niederfinow (okres Barnim, Braniborsko, SRN), mohutný lodní výtah (Schiffshebewerk) spojující Finow Kanal (Oderberger Gewässer) s mnohem výše (o 36 m) položeným kanálem Oder-Havel. Výtah byl vybudován v letech 1927–1934 a je nejstarším dochovaným dílem tohoto typu v Německu. V letech 1996–2017 bylo v severním sousedství vybudováno nové obdobné zařízení Schiffshebewerk Niederfinow-Nord. Až do roku 2025 mají být oba výtahy provozovány současně. Foto: Karel Kuča, 2008.

Velmi důležitým aspektem Charty jsou výslovná doporučení k ochraně a dokumentaci ucelených areálů, objektů souvisejících s daným odvětvím, ale i obytných okrsků a sídel náboženských a vzdělávacích institucí, souvisejících přímo s životy zaměstnanců daných areálů.

Jelikož Charta z Nižního Tagilu byla přijata primárně jako dokument organizace TICCIH (na rozdíl od výše zmíněných dokumentů ICOMOS), došlo v dalších letech k větší komunikaci mezi TICCIH a ICOMOS a v roce 2011 byly v Dublinu přijaty *Společné principy k péči o industriální lokality a krajiny*,³⁷ jež jsou aktuálně uznávány jako společné metodické východisko (do češtiny zatím nebyly přeloženy).

Přímluvy za ochranu průmyslových krajín

Pro Českou republiku je kromě dlouholetého odborného působení kolektivu specialistů na technické dědictví, pořadajících množství dnes již tradičních aktivit s názvem *Industriální stopy*, velmi významné posilování mezinárodní spolupráce. Z hlediska výměny zkušeností byla v tomto ohledu jednou z dosud nejvýznamnějších událostí mezinárodní konfe-

rence uspořádaná v roce 2007 v Praze. Na bohatě navštívené akci vystoupily mnohé osobnosti z oboru evropské metodologie a péče o industriální dědictví s cennými přednáškami, jež se péčí pořadatelské instituce podařilo vydat i tiskem.³⁸ V klíčovém referátu Sira Neila Cossonse tehdy na konferenci zaznělo, že „zbytky průmyslové krajiny minulosti od nás vyžadují zvláštní odpovědnost“.³⁹ Nestor evropského úsilí o záchranu industriálního dědictví zde naléhavě upozornil na potřebu hledat formu ochrany, ale i konstruktivní péče pro „charakteristické průmyslové budovy a krajiny, často nepochopené, podceňované a ponechané bez povšimnutí, podléhající vkrádajícímu se úpadku či celkové asanaci, přesto tu a tam zra-
lé k novému oživení“.⁴⁰

Jen o několik roků dříve, v roce 2004, uspořádala Braniborská univerzita v Chotěbuzi (Cottbus) sympozium s názvem *Perspektivy světového dědictví*, jehož příspěvky byly následně publikovány ve stejnojmenném sborníku.⁴¹ Součástí publikace je i velmi zajímavá úvaha k tématu, zda a proč chránit industriální krajiny, kterou připravil Torsten Meyer, vědecký pracovník pořadající univerzity. Obecně koncipovaný příspěvek s případným názvem *Přímluva za ochranu industriální průmyslové krajiny*⁴² nepřímo vyzývá k zamyšlení i pro naše prostředí. Autor ve své přímluvě již tehdy, s odstupem necelých patnácti let poté, co došlo ke konsensuálnímu definování základních kategorií kulturních krajín pro účely přiznání mimořádné celosvětové hodnoty a ochrany formou zápisu na Seznam světového dědictví,⁴³ podrobil tento hodnotový konstrukt výrazné kritice. Věcně přitom syntetizuje četné prameny z počátku 20. století pocházející od teoretiků i specialistů na krajinná, urbánní či industriální témata. Meyerova studie neztratila ani dnes nic na své aktuálnosti a je důležitá i v prostředí České republiky, kde je aktuálně zpracovávána typolo-

gie kulturních krajín, závažně reflektující právě základní kategorizaci krajín světového významu.⁴⁴ Studie je velmi důležitá jak pro zmíněný

■ Poznámky

37 Joint ICOMOS – TICCIH Principles for the Conservation of Industrial Heritage Sites, Structures, Areas and Landscapes «The Dublin Principles», dostupné například zde: https://www.icomos.org/Paris2011/GA2011_ICOMOS_TICCIH_joint_principles_EN_FR_final_20120110.pdf, vyhledáno 2. 10. 2017.

38 Přednášky včetně jejich plné anglické verze se podařilo následně shromáždit v nadčasové publikaci Benjamin Fragner (ed.), *Průmyslové dědictví / Industrial Heritage*, Praha 2008.

39 Neil Cossons, *Průmysl věčejška, odkaz zítřku? / Yesterday's Industry, Tomorrow's legacy?*, in: Fragner (pozn. 38), s. 14–30 (anglický originál s. 248–256).

40 Ibidem, s. 16 (resp. 249).

41 Marie-Theres Albert – Sieglinde Gauer-Litz (edd.), *Perspektiven des Welterbes / Constructing World Heritage*, Frankfurt am Main – London 2006.

42 Torsten Meyer, A Plea for the Protection of Industrial Cultural Landscape (Plädoyer für den Schutz von Industriekulturlandschaften), in: Albert – Gauer-Litz (pozn. 41), s. 172–177.

43 Kategorie byly formulovány v roce 1992 na zasedání v Santa Fé a byly již vícekrát i v českém prostředí komentovány, včetně certifikované metodiky určené ke sjednocení popisů kulturních krajín pro účel evidence a ochrany podle památkového zákona. Viz <https://www.npu.cz/cs/npu-a-pamatkova-pece/npu-jako-institute/publikace/7704-metodika-tvorby-standardizovaneho-zaznamu-krajine-pamatkove-zony>, vyhledáno 2. 10. 2017.

44 Projekt programu NAKI II *Identifikace a prezentace památkového potenciálu historické kulturní krajiny České republiky* (Kód projektu DG16P02M034), koordinovaný Výzkumným ústavem Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v. v. i., s. participací kolektivů Národního památkového ústavu, Fakulty stavební ČVUT a Fakulty zahradnické MENDELU.

13

Obr. 13. Mildenberg-Ziegelei (okres Oberhavel, Braniborsko, SRN), velký areál cihelny muzeálně prezentovaný v širokých krajinných souvislostech. Jádrem expozice je kruhová pec a návazné objekty, prohlídka ale zahrnuje i pískovnu, jízdu nákladním vláčkem, podíl vodní dopravní trasy aj. Foto: Karel Kuča, 2014.

Obr. 14. Mildenberg-Ziegelei (okres Oberhavel, Braniborsko, SRN), areál cihelny přeměněný na muzeum. Foto: Karel Kuča, 2014.

projekt národního výzkumu, tak pro pochopení specifik průmyslových krajín obecně. Meyer totiž upozornil, že v definicích kategorií kulturních krajín chybí dostatek referenční argumentace pro průmyslové krajiny, které přitom nelze z komplexního hodnocení minulosti vylučovat. Připomíná, že kulturní krajiny, které odpovídají definicím světového dědictví, jsou spíše krajiny silného estetického náboje, kde celistvost z hlediska podoby a transformace krajiny nebyla primárně hodnocena. Meyer upozorňuje na to, že pojetí kulturních krajín pro zápis na Seznam světového dědictví (jak je definováno v Operačních směrnicích k Úmluvě o ochraně světového dědictví) je založeno na jejich autenticitě a trvale udržitelném nakládání s krajinou. Takový požadavek lze respektovat například u krajín s doklady zemědělské výroby a jiného *landuse* předindustriální doby. I když po přijetí definic kulturní krajiny byly zapsány na Seznam světového dědictví lokality industriální povahy, jejich hodnota byla většinou odvozována více od vynikající kvality a rozměrů specifických staveb než od charakteristik vlastní krajiny.

Seznam světového dědictví má přitom opakovaně deklarovanou ambici inspirovat k následování a statky na něm zapsané jsou pokládány za „vlajkové lodi“ péče o kulturní a přírodní dědictví všech typů. Právě nedostatečné zastoupení věrohodných průmyslových krajín na Seznamu světového dědictví, jež by byly inspirací a referenčními příklady pro vyhledávání,

dokumentaci a/nebo i ochranu dalších takových území, je deficitem, který prohlubuje tento paradox.

Sama myšlenka uchování statků zapsaných na Seznam světového dědictví pro budoucí generace a ve jménu celého lidstva, nejlépe v podobě, jakou měly v době zápisu, nebo s pečlivě sledovanými a minimálními změnami, je pro skutečně autentické průmyslové krajiny obecně velmi obtížně splnitelná. Torsten Meyer připomíná, že tuto podmínku „udržitelnosti stavu“ je těžké aplikovat zejména na krajiny těžebního průmyslu, ať již post-těžební nebo takové, kde ještě těžební a výrobní aktivity autenticky probíhají. Průmyslové těžební krajiny vrcholné industrializace byly a jsou totiž ty, u nichž se v moderní společnosti dlouhodobě počítá s rekultivacemi, a tedy umělým zahlazením důsledků průmyslové těžby. Autor definuje dva důvody, proč se průmyslové krajiny za stávajících podmínek těžko stanou krajinami světového dědictví: „Proč by mělo být zapsáno [na Seznam světového dědictví] něco, co nevypadá jako dědictví a navíc by se stalo nepohodlným, pokud by se dědictvím stalo?“⁴⁵ Hned ale doplňuje argumenty, jež by měly vyvrátit takový náhled: „Za prvé, existence industriálních kulturních krajín 20. století je, spolu se stavebním industriálním dědictvím, ohrožena. Za druhé, s cílem překonat industriální období naléhavě potřebujeme, aby se industriální kulturní krajiny staly světovým dědictvím již proto, aby mohly sloužit jako nepostradatelná referenční místa.“⁴⁶ Meyer připomíná významné ekologické důvody rychlé rekultivace někdejších industriálních krajín, jejichž podoba pak rychle mizí. Na základě této skutečnosti apeluje na ochranu referenčních příkladů právě proto, aby se dochovalo autentické a názorné svědectví o rozsahu změn a exploatace krajiny v době industriální: „S hrozbou zmizení industriálních krajín 20. století také ztratíme památku, jež má kulturně-historický význam. Pokud nebudeme

14

v ochraně industriálních krajín úspěšní ve větší měřítku, připravíme se o příležitost vidět doklady dřívějšího vztahu mezi člověkem a přírodou. Ve hře je však dokonce více. Pokud bude památka přijímána nejen v populárním smyslu slova, ale také ve smyslu svého lingvistického základu jako „připomínka“, stanou se chráněné industriální krajiny 20. století významnými referenčními místy pro ekologické změny, něčím, po čem UNESCO nepřímě volá. Připustíme, že zápis [na Seznam světového dědictví] založí nepohodlnou památku, jež ale bude nenahraditelná, protože umožní budoucí historické sebehodnocení, pokud se vývoj ekologicky orientované ekonomiky a společnosti stane programem. V tomto ohledu lze ochranu průmyslové kulturní krajiny pokládat za imperativ pro ekologicky motivované překonání industriální éry.“ Meyerovy shrnující argumenty lze aplikovat nejen na úsilí zapsat nejvýraznější a nejcennější průmyslové krajiny na Seznam světového dědictví, platné jsou obecně.

V odborné literatuře přitom nejsou vzácné ani snahy upozornit na určité paralely vnímání ruin industriálních památek v krajině s těmi, které byly v době romantismu dokonce do krajiny uměle vkládány a v současné době je ceníme jako součásti tvůrčího konceptu. Jedním z dosud posledních inspirativních pramenů s výrazně metodickým přesahem, jenž navazuje na Principy z Dublinu, ale rozvíjí právě i neotřelé úvahy o budoucnosti průmyslových krajín, je již citovaná publikace *Industrial Heritage Re-tooled*.⁴⁷ Obsahuje podrobněji formulované postoje mezinárodně uznávaných osobností

■ Poznámky

45 Meyer (pozn. 42), s. 173.

46 Ibidem.

47 Douet (pozn. 29). Publikace byla pro české prostředí představena v článku Jitka Vlčková, *Industrial Heritage Re-tooled*, *Zprávy památkové péče* LXXIII, 2013, s. 268–269.

15

17

16

včetně příkladů z jednotlivých zemí. Zdvižený prst expertů nad tím, s jakou rychlostí se nám prakticky před očima ztrácejí doklady industriální minulosti, na níž byla přitom založena prosperita doby, ve které nyní žijeme, plně navazuje na Torstenovu *Přímluvu*.

Nejde ale jen o rezignační stesky, naopak, mnoho tezí této publikace je výzvou k zamyšlení. Masaaki Okada například upozorňuje na existenci *krajin trosek*, polemizuje s dosavadním negativním přijímáním chátrajících průmyslových krajín a připomíná možnost proměny náhledu na jejich význam z kulturněhistorického hlediska, když uvádí, že „*ruina*“ je často *chápana negativně jako něco mrtvého či dekadentního. Je však také možné, aby byly trosky nahlíženy mnohem příznivějším, nebo dokonce tvůrčím způsobem: Zřícenina je to, co i objekt průmyslového dědictví získává v průběhu doby jako svou základní charakteristiku, tj. dochází k odkrývání jeho vlastní historie.*“⁴⁸

Mizející průmyslové krajiny České republiky aneb jde vždy jen o obtěžující brownfields?

Zatím je však nutno konstatovat, že příklady konverzí, jaké se na přelomu 20. a 21. století staly ve Velké Británii a dalších západoevropských zemích samozřejmostí, nebo alespoň častým způsobem využití konstrukčně zajímavých objektů, jsou v České republice bohužel stále spíše výjimkou. Neprobíhá ani výraznější odborná diskuse o možnostech uchování dokladů průmyslového dědictví formami podobný-

mi přístupům, jaké volíme u dědictví jejich typů. Intenzivní průzkumné a prezentační aktivity jsou stále ještě spíše záležitostí několika desítek jednotlivců, než aby šlo o obecně uznávaný princip oné „regenerace skrze dědictví“, jakou vidíme v jiných zemích. Ne všechny doklady výroby jsou přitom natolik staticky nefunkční nebo toxické, aby jejich zánik musel být nutně tak absolutní, jak jsme toho dnes svědky. Naštěstí již i u nás existují příklady adaptací jednotlivých industriálních staveb třeba i pro zcela odlišné funkce, jež dokládají, že konverzemí mohou vzniknout architektonicky zajímavé a uživatelsky kvalitní objekty.⁴⁹ Stále ještě ale nejde o výsledek koncepčního zájmu širší společnosti, ale o počiny jednotlivců, ať již vlastníků, investorů nebo projektantů, reagujících na zajímavé výzvy.

Velmi důležitým aspektem výrobních a průmyslových krajín je jejich přínos k pochopení celé širší postupů a etap podrobení krajiny člověkem. Pochopení schopnosti člověka transformovat určité části krajiny pro své potřeby totiž nelze redukovat na historii zemědělství a chovu užitkových zvířat, jak se to často děje. K umělému formování krajiny stejně významně přispělo využívání přírodních zdrojů k výrobě zboží a energie i k dopravě. Úsilí ovládnout bohaté oblasti pro získávání surovin a dopravních strategických míst násilnou či diplomatickou formou přitom prolíná historií až do naší (mnohdy žhavé) současnosti.

Obr. 15. Čížkovice (Lovosice), velká cementárna založená roku 1898 se uplatňuje na pozadí Českého středohoří. Foto: Karel Kuča, 2006.

Obr. 16. Lubná (Rakovník), důl Rako – poslední činný hlubinný důl na žáruvzdorné jílovce u nás, pracující od roku 1919. Foto: Karel Kuča, 2008.

Obr. 17. Lubná (Rakovník), odvaly poblíž dolu Rako. Foto: Karel Kuča, 2008.

Tak jako si v současné době těžko představujeme například obdělávání polí s pomocí povozu taženého dobyt看em, v blízké budoucnosti si možná málokdo představí proces spojený s přesouváním milionů kubíků zeminy, likvidací komunikací a budováním náhradních toků řek, který probíhal jen proto, že člověk v určité etapě svého bytí potřeboval ze země vytěžit uhlí, aby je vzápětí spálil. Jakékoli virtuální digitální prezentace a dokonalé technologie nemohou nahradit prožití alespoň části autentické krajiny *in situ*, v jejím reálném měřítku.⁵⁰

■ Poznámky

⁴⁸ Masaaki Okada, *Industrial ruins*, in: Douet (pozn. 29).

⁴⁹ Inspirativní ukázky využití průmyslových staveb pro nové účely obsahují pečlivě připravené publikace VCPD: Benjamin Fragner – Alena Hanzlová, *Industriální stopy. Architektura konverzí průmyslového dědictví v České republice 2000–2005*, Praha 2005. – Benjamin Fragner – Vladislava Valchářová, *Industriální topografie / Architektura konverzí, Česká republika 2005–2015*, Praha 2014.

⁵⁰ Není možná náhoda, že na komerční bázi je v rámci poznávacích zájezdů například předváděno mystérium podkrušnohorské krajiny, včetně kontrastu s pozicí zámku Jezeří nad obřím povrchovým dolem (viz nabídka společnosti

18

Industriální krajiny, zejména ty z 20. století, jsou klíčovými svědky vzestupu globalizace, fenoménu, proti kterému se v současnosti začíná vědomě bojovat. Industriální dědictví a jím definované krajiny včetně urbánních celků mají proto i obecný význam pro udržování lokální identity. Slouží poznání a studiu etapy přechodu regionálně podmíněného stavebního dědictví (založeného na místních stavebních materiálech a inspirovaného regionálními slohovými formami dobové architektury) ke stavebnictví národnímu a internacionálnímu. Význam poznání, dokumentace, ale i ochrany ohroženého, zanikajícího průmyslového dědictví a jeho stop v krajině i za cenu větších společenských nákladů by proto neměl být zpochybňován již z obecně kulturněhistorických hledisek.

Skutečnost je ale stále neutěšená. Průmyslové stopy a doklady výrobních krajin se zmítají mezi totální proměnou, plošnou destrukcí a převažujícím nezájmem obyvatel měst a vesnic, v nichž dané areály bez většího zájmu okolí dožívají, proměněné v tzv. *brownfields*. Mnohde složité majetkové osudy, exekuční kauzy nebo zástavy objektů těmi, kdo si na jejich využití vzali bankovní úvěry a dostali je do obtížně řešitelných dluhových vazeb, to vše prohlubuje odcizení kdysi pro život míst klíčových areálů. Jejich chátrání provázené drancováním všeho, co lze zpeněžit či spálit, nemá nic společného s důstojným zánikem, který by mohl být provázen alespoň organizovanou profesionální dokumentací vždy, když společnost nemá prostředky ke konzervaci a funkční konverzi.

Brownfields jsou nahlíženy jako území, jimiž se obce, kraje či stát nechlubí. Obrovské prostředky jsou vynakládány na jejich likvidaci, vyčištění, rekultivaci a nové využití. V dochovaných průmyslových krajinách a jejich stavebních součástech lze přitom stále ještě nacházet atri-

buty lokální identity, návazností na stavební tvarosloví soudobé produkce nebo i rukopis projektantů, využívání místních materiálů, hierarchii objektů, mnohde s výstavnou částí administrativní či dokonce rezidenční. Současně s bořením velkých halových celků jsou přitom v dosud volné krajině paradoxně zakládány nové velké logistické a komerční areály „na jedno použití“, kontaminující krajinu i novou dopravní infrastrukturou, s jejichž konverzí v budoucnu se snad ani nepočítá, a jejichž případná likvidace tedy zatíží budoucí generace.

Snad nebude za příliš laciný považován příměr, jehož se zde dopustím: Tak jako je věnováno velké úsilí záchraně vymírajících druhů motýlů, hmyzu nebo tetřevů, stále ještě jsou zakládány nové zoologické zahrady,⁵¹ již dávno nejen s cílem uchovat, ale i ukazovat zajímavé, exotické a ohrožené druhy zvířat veřejnosti, nemělo by být neřešitelným společenským úkolem uchovat v postindustriální době autentické ukázky výrobních a zpracovatelských areálů, na kterých rostla (s oblibou připomínaná, kdykoli se to hodí) slavná ekonomická minulost českých zemí, ať již v době monarchie 19. století, nebo v krátkém období první republiky. Není ani důvod pomíjet významné celky druhé poloviny 20. století, kdy konstrukčně zajímavé stavby navázaly na areály již stojící nebo vznikaly spolu s rozvojem nových průmyslových odvětví.

Téma industriálních krajin je tedy velkou výzvou nejen pro Českou republiku. V souvislosti s růstem odborných znalostí je řešeno i na mezinárodní platformě⁵² a věříme, že se stane obecně uznávaným i pro mnohem širší tematickou spolupráci, než je tomu dosud. Bude důležité nestát stranou sdílení znalostí a názorů. Téma průmyslových, zejména těžebních krajin a jejich reliktv je právě pro památkovou péči v České republice, zemi s velkou průmys-

Obr. 18. Lovosice, velký průmyslový komplex na labské vodní cestě. Pohled z vrcholu Lovoše v době jarního zvýšeného stavu vody. Foto: Karel Kuča, 2006.

lovou tradicí, a pro věrohodné uchování společenské paměti a dokladů o hospodářském vývoji jedno z velmi významných. V těchto letech v podstatě pasivně asistujeme zániku obrazu kdysi prosperujících míst, na kterých je založena místní, regionální a někdy i celostátní hospodářská identita, a jejich slavné výrobní značky se tak postupně stávají prázdným pojmem.

Připomeňme proto na závěr dvě další z významných tezí Sira Cossonse, podle nějž industriální dědictví „může být také živou připomínkou toho, jak se dnešní svět formoval do současné podoby, toho, když průmysl zaměstnával celé komunity a zajišťoval srdeční tep mnoha měst a obcí. V tomto ohledu tyto historické průmyslové krajiny zaslouží naši nejbližší pozornost. (...) Zachycení těchto průmyslových krajin a jejich budoucnost pro příští generace je stále více vnímáno jako povinnost národů hrdých na své průmyslové kořeny a ochotných udržet symboly poznání minulosti“.⁵³ Je nepochybné, že toto poselství se obrací i ke všem, kdo spoluodpovídají za kulturní dědictví v České republice.

Článek vznikl v rámci výzkumného projektu Identifikace a prezentace památkového potenciálu historické kulturní krajiny České republiky (kód projektu DG16P02B011), financovaného z Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity (NAKI II).

Pracovní překlady vybraných citací z původní literatury (s výjimkou Charty z Nižního Tagilu) připravila autorka textu.

■ Poznámky

Offroadsafari, o. p. s., se sídlem v Litvínově, <http://www.offroadsafari.cz/en/current-trips/unexpected-charm-of-industrial-landscape>, vyhledáno 5. 3. 2017).

⁵¹ Například soukromá ZOO Dvůrec na jihu Čech založená v roce 2007, http://www.zoodvorec.cz/clanky/narozneniny-zoo-dvorec_5.html, vyhledáno 14. 3. 2017.

⁵² V souvislosti s řadou záměrů nominací pro Seznam světového dědictví byla například otevřena odborná platforma s diskusí v rámci doprovodných akcí Veletrhu DENKMAL 2013 v Lipsku, o níž referuje článek: Věra Kučková, Industriální a hornické krajiny a jejich definice – workshop ve Freibergu, *Zprávy památkové péče* LXXIV, 2014, s. 70–71.

⁵³ Cossons (pozn. 30).

Zprávy *památkové péče*

77 / 2017 / **5**

OBSAH

IN MEDIAS RES: INDUSTRIÁLNÍ KRAJINA ČESKÝCH ZEMÍ

- Věra Kučová, Karel Kuča*; Úvahy nad průmyslovými krajinami České republiky / 491
Věra Kučová; Průmyslové krajiny jako součást kulturního dědictví / 505
Petr Freiwilleg; Linearita a kontinuita. Příspěvek k výzkumu průmyslové krajiny na příkladu Frýdlantska / 515
Lucie Radová; Chmelařská krajina Žatecka ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století / 529
Martin Boháč; Proměna české krajiny první poloviny 20. století vlivem systematické elektrizace území / 535
Karel Hájek; Železnice a krajina / 546
Lukáš Beran; K domácímu vývoji typologie, konstrukce a architektury skladišť zboží / 550
Martin Vonka; Transformace továrních komínů od funkčních staveb k významným symbolům průmyslové revoluce / 556
Michal Horáček; Deset komínů benešovského pivovaru a sladovny. Komín jako symbol, nebo jako funkční část provozu? / 563
Václav Matoušek, Roman Brejcha; Milířské – drobné památky na pálení dřevěného uhlí v našich lesích. Tři příklady z Brdské oblasti / 572
Jaroslav Zeman; Nemocnice na kraji města: druhý život avantgardy / 581

RŮZNÉ

Hornický region Krušnohoří/Erzgebirge (*Olga Bukovičová*) 591/ Výjimečná krajina národního hřebčína v Kladruzech nad Labem se uchází o zápis na Seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO (*Roman Zámečník*) 597/ Analýza stavu depozitárních prostor a sestavení projektu k jeho zlepšení pomocí Metodiky reorganizace muzejního úložiště (RE-ORG) (*Barbora Kulhavá*) 600/

RECENZE, BIBLIOGRAFIE

Dvě (tři) knihy o industriálním dědictví (*Karel Kuča*) 604/ Chebské historické krovky (*Jan Veselý*) 605/ Kulturní dědictví Severní státní dráhy (*Lenka Zelená*) 607/

SEMINÁŘE, KONFERENCE, AKCE

Požární ochrana industriálních památek a historických budov. 36. odborně metodický den NPÚ, 15.–16. 6. 2017, Brno (*Eva Dvořáková*) 607/ Výstava Z Vídně na sever mapuje dvě páteřní železniční tratě České republiky (*Petra Batková*) 608/ Proběhl 6. ročník semináře Památky zahradního a krajinářského umění, jejich historie a současnost v zahradě vily Stiassni v Brně (*Roman Zámečník*) 608/

RESUMÉ

Summary / 609

Časopis státní památkové péče

ISSN 1210-5538

Praha, listopad 2017

Recenzovaný časopis

Vydává Národní památkový ústav, generální ředitelství, Valdštejnské nám. 3/162, 118 01 Praha 1
s finanční podporou Ministerstva kultury České republiky.

Vychází 6x ročně. Rozsah jednoho ročníku včetně příloh činí přibližně 600 stran.

Číslo sestavila: Ing. arch. Eva Dvořáková

Šéfredaktor: Mgr. Jakub Bachtík

Redakce: Mgr. Lukáš Hytha, Mgr. Karolína Krejčířiková

Překlad do angličtiny: Bryce Belcher

Jazyková korektura: Mgr. Jitka Míšková

Grafická úprava, sazba: MgA. Jan Hora

Redakční rada: Mgr. Karel Foud, Mgr. Martin Gaži, doc. PhDr. Martin Horáček, Ph.D., Mgr. Lukáš Hytha, Ing. arch. Petr Chotěbor, CSc., Mgr. Jiří Křížek, Ing. arch. Karel Kuča, doc. PhDr. Ing. arch. Miloš Matěj, Ph.D. et Ph.D., doc. MgA. Adam Pokorný, Ph.D., Ing. Jan Sommer, doc. PhDr. Josef Štulc, Mgr. Martin Tomášek, Ph.D., PhDr. Michal Tryml, Mgr. Kristina Uhlíková, Ph.D.

Adresa redakce: ZPP, Valdštejnské nám. 3, 118 01 Praha 1, tel.: 257 010 144–5,
e-mail: gnr.redakce@npu.cz, web: <http://zpp.npu.cz>

Tisk: Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s., Husova 1881, 580 01 Havlíčkův Brod

Objednávky předplatného přijímá redakce.

Roční předplatné ročníku 77 je 510 Kč. Cena jednotlivého čísla ročníku 77 je 95 Kč,

Pokyny pro autory příspěvků naleznete na <http://zpp.npu.cz>

Registrace povolena pod č. MK ČR 5993. MIČ 47 992

Podávání novinových zásilek povoleno RPP Bratislava, č. j. 465 – RPP/952 ze dne 18. 1. 1995.

Časopis je zařazen v Seznamu recenzovaných neimpaktovaných časopisů (periodik) vydávaných v České republice, vedeném Radou pro výzkum, vývoj a inovace. Časopis je zařazen v databázi European Reference Index for the Humanities (ERIH) vedené European Science Foundation.
Příspěvky v rubrice *In Medias Res* jsou recenzované.

Nevyžádané rukopisy nevracíme. Za původnost a věcnou správnost uveřejněných příspěvků odpovídají autoři. Obsah příspěvků nemusí souhlasit se stanoviskem vydavatele. Všechna práva k obsahu příspěvků a otištěné dokumentaci náleží autorům. Jakékoliv další převzetí obsažených údajů musí být doloženo uvedením pramene (§ 31 autorského zákona). Vydavatel žádá o zaslání případné recenze či publikace citující z časopisu Zprávy památkové péče. Vydavatel neodpovídá za obsah inzerátů a jejich pravdivost (viz § 5 tiskového zákona). Podle § 2914 občanského zákoníku nenese odpovědnost za způsobené škody. Použití inzerovaných výrobků či služeb v jednotlivých případech nezakládá souhlasné stanovisko výkonného orgánu státní památkové péče.

Uzávěrka čísla 5 byla ke dni 15. 9. 2017.

Obr. na 1. straně obálky – *Praha-Běchovice, věžový vodojem, detail fasády. Foto: Radovan Chmel, 2011.*

Obr. na 2. straně obálky – *Kostelec nad Labem (Neratovice), malá vodní elektrárna se zdymadlem. Foto: Karel Kuča, 2006.*

Obr. na 4. straně obálky – *Ostrava – Vítkovice, areál vítkovických železáren, detail nýtovaného spoje. Foto: Eva Dvořáková, 2013.*

Obr. u editoriale – *Žacléř, důl Jan Šverma, pohled z těžní věže. Foto: Eva Dvořáková, 2012.*

Mgr. Petra BATKOVÁ, NPÚ, ÚOP v Ostravě, batkova.petra@npu.cz / Mgr. Lukáš BERAN, Ph.D., Výzkumné centrum průmyslového dědictví FA ČVUT, lukas.beran@vcpd.cvut.cz / Martin BOHÁČ, martin.bohac@email.cz / Mgr. Roman BREJCHA, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., brejcha@arup.cas.cz / Mgr. Olga BUKOVIČOVÁ, NPÚ, GnŘ, bukovcova.olga@npu.cz / Ing. arch. Eva DVOŘÁKOVÁ, NPÚ, GnŘ, dvorakova.eva@npu.cz / Mgr. Petr FREIWILLIG, Ph.D., NPÚ, ÚOP v Liberci, freiwillic.petr@npu.cz / doc. Ing. arch. Karel HÁJEK, Ph.D., Fakulta stavební ČVUT v Praze, karel.hajek@fsv.cvut.cz / Mgr. Michal HORÁČEK, Fakulta stavební ČVUT v Praze, michal.roubik@seznam.cz / Ing. arch. Karel KUČA, karel.kuca@gmail.com / Ing. arch. Věra KUČOVÁ, NPÚ, GnŘ, kucova.vera@npu.cz / Mgr. Barbora KULHAVÁ, NPÚ, ÚOP v Kroměříži / prof. PhDr. Václav MATOUŠEK, CSc., Fakulta humanitních studií UK v Praze, vaclav.matousek@fhs.cuni.cz / Mgr. Lucie RADOVÁ, NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, radova.lucie@npu.cz / Ing. arch. Jan VESELÝ, NPÚ, ÚOP středních Čech, vesely.jan@npu.cz / Ing. Martin VONKA, Ph.D., Fakulta stavební ČVUT v Praze, martin.vonka@fsv.cvut.cz / Ing. Roman ZÁMEČNÍK, Ph.D., NPÚ, ÚOP v Brně, zamecnik.roman@npu.cz / Mgr. Jaroslav ZEMAN, NPÚ, ÚOP v Liberci, zeman.jaroslav@npu.cz / Ing. arch. Lenka ZELENÁ, Fakulta stavební ČVUT v Praze, lenka.zelena.1@fsv.cvut.cz

Prodejní místa

Knihkupectví NPÚ a informační centrum / Na Perštýně 12, Praha 1

Eshop NPÚ / <http://eshop.npu.cz>

Klub Za starou Prahu / Mostecká 1, Praha 1

Knihkupectví KAROLINUM / Celetná 20, Praha 1

Knihkupectví Academia / Václavské náměstí 34, Praha 1 / Národní třída 7, Praha 1

Knihkupectví Academia / Náměstí Svobody 13, Brno

Knihkupectví Academia / Zámecká 2, Ostrava